

УДК 342.97 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.50>

ПОНЯТТЯ «КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ»: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Телліс С.О.,

доктор філософії з права
ORCID: 0000-0003-3090-3940
e-mail: tellis.serg@gmail.com

Телліс С.О. Поняття «конфлікт інтересів»: міжнародно-правовий аспект.

Статтю присвячено дослідженню міжнародно-правових документів у сфері запобігання корупції, зокрема розглядається поняття «конфлікт інтересів». Актуальність теми зумовлена дедалі більшою інкорпорацією концепції конфлікту інтересів у різні сфери державного управління та адміністрування через національне законодавство. Дослідженням проблематики конфлікту інтересів присвячено чимало праць науковців: автори аналізують визначення основних термінів цієї теми, закріплених у національному законодавстві; сутність поняття розкривається типологізацією ситуацій конфлікту та класифікацією типів конфлікту інтересів. Однак на національному рівні всебічне розуміння застосування концепції конфлікту інтересів ще не повністю розроблено. Також бракує концептуальної основи, яка б задовольняла вимоги правової визначеності. Питання про те, що означає поняття «конфлікт інтересів» у спосіб, придатний для судового та адміністративного застосування, залишається предметом дискусії. Важливим кроком до вирішення цього питання є вивчення міжнародно-правових підходів до визначення сутності поняття. У статті аналізуються міжнародні конвенції, декларації та інші правові документи, що стосуються боротьби з корупцією, для тлумачення та роз'яснення значення поняття «конфлікт інтересів». Уточнено міжнародно-правові підходи до визначення терміна для цілей правового регулювання. У статті зазначається, що поняття конфлікту інтересів може охоплювати широке коло питань, зокрема тих, що стосуються протидії корупції, які можуть підпадати під дію як адміністративного, так і кримінального законодавства. Зроблено висновок, що термін «конфлікт інтересів», як специфічний юридичний термін, у міжнародно-правових актах прямо не визначений. Визначення поняття «конфлікт інтересів» як повного та самостійного юридичного терміну, придатного для судового та адміністративного використання, формується контекстом державних інтересів, конституційної та правової бази та вимог державної служби.

Ключові слова: конфлікт інтересів, корупція, публічна служба, професійна етика, антикорупційне законодавство.

Tellis S. O. The definition of conflict of interest: international legal aspect.

The article focuses on the study of international legal instruments in the field of corruption prevention, specifically addressing the definition of «conflict of interest». The relevance of the topic stems from the increasing incorporation of the conflict of interest concept into various areas of public management and administration through national legislation. Many works of scientists are devoted to the study of the problem of conflict of interests: the authors analyzing the definitions of key terms as outlined in national legislation; the essence of the definition is revealed through the typology and the classification of different types of conflicts of interest. However, at the national level, a comprehensive understanding of the application of the conflict of interest concept has not yet been fully developed. There is also a lack of a conceptual framework that satisfies the requirements of legal certainty. The question of the definition of «conflict of interest» in a way that is suitable for judicial and administrative application remains a matter of debate. An important step toward resolving this issue is the examination of international legal approaches to defining the essence of the concept. The article analyzes international conventions, declarations, and other legal instruments related to the fight against corruption to interpret and clarify the meaning of «conflict of interest». It clarifies international legal approaches to defining the term for

the purposes of legal regulation. The article notes that the definition of conflict of interest can encompass a broad range of issues, particularly those related to combating corruption, which may fall within both administrative and criminal law. It is concluded that the term «conflict of interest», as a specific legal term, is not explicitly defined in international legal acts. The definition of «conflict of interest», as a complete and independent legal term, suitable for judicial and administrative use, is shaped by the context of state interests, the constitutional and legal framework, and public service requirements.

Key words: conflict of interest, corruption, public administration, professional ethics, anti-corruption legislation.

Актуальність дослідження. Концепція конфлікту інтересів активно запроваджується через національне законодавство. Однак дискусійним залишається питання поняття «конфлікт інтересів», придатного до судового й адміністративного застосування. Важливим кроком до розв'язання питання є вивчення міжнародно-правових підходів до визначення сутності і поняття «конфлікт інтересів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики конфлікту інтересів присвячені праці таких науковців, як О.Г. Боднарчук, Т.Е. Василевська, В.В. Галунько, О.А. Голяшкіна, Д.В. Гудков, І.В. Діденко, Т.С. Курило, С.М. Мудрий, О.М. Олешко, І.Д. Пастух, С.В. Рівчаченко, О.В. Токар-Остапенко та інших.

Водночас, на національному рівні остаточно не розроблене комплексне уявлення про застосування концепції конфлікту інтересів та відсутній понятійний апарат концепції, який відповідає вимогам правової визначеності.

Метою статті є виокремити в міжнародно-правових актах у сфері протидії корупції визначення поняття «конфлікт інтересів», придатне для цілей правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Ряд міжнародних документів, пов'язаних з протидією корупції, зачіпають тему запобігання конфлікту інтересів у державних і корпоративних структурах. Однак, з поняттям «конфлікт інтересів» виникає проблема, а саме, чи присутнє таке визначення в міжнародно-правових актах, як повний і самостійний юридичний (правовий) термін. На жаль, в статті неможливо охопити весь масив міжнародних документів, пов'язаних з протидією корупції, але запропонуємо аналіз найбільш значущих, на наш погляд, конвенцій, декларацій та інших актів з метою інтерпретації і фіксування змісту поняття «конфлікт інтересів».

Міжамериканська конвенція проти корупції. Організація американських держав (ОЕА). 1996 рік. Конвенцією згадано про конфлікт інтересів у контексті створення норм поведінки для правильного, чесного і належного виконання публічних функцій: *«Норми поведінки для правильного, чесного і належного виконання публічних функцій. Ці норми повинні бути закликані запобігати конфліктам інтересів і забезпечувати належне збереження і використання ресурсів, довірених урядовим чиновникам під час виконання їхніх функцій. Ці норми також повинні встановлювати заходи і системи, що вимагають від урядових чиновників повідомляти відповідним органам про акти корупції при виконанні публічних функцій. Такі заходи повинні допомогти зберегти довіру населення до чесності державних службовців і державних процесів»*. [1, п. 1. ст. 3]

Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. Генеральна Асамблея ООН (UNGA). 1996 рік. Виокремлює проблематику розділом Конфлікт інтересів і відмова від права, яким визначає норми поведінки для державних посадових осіб за для запобігання ситуацій конфлікту інтересів. [2, п.п. 4–7] Документ виокремив поняття «конфлікт інтересів», однак не визначив його правовий зміст. Цікавим є лінгвістична особливість перекладу документу в якому застосовується «колізія інтересів»: *«У тій мірі, у якій до цього зобов'язує посада, і відповідно до законів і адміністративних положень державні посадові особи сповіщають про ділові, комерційні або фінансові інтереси та про діяльність, яка здійснюється з метою отримання фінансового прибутку, які можуть привести до можливої колізії інтересів. У випадку можливої або передбачуваної колізії між обов'язками і приватними інтересами державних посадових осіб вони діють відповідно до заходів, встановлених для того, щоб зменшити або усунути таку колізію інтересів»*. [3, п. 5] По-перше, це більш, на нашу думку, відповідає змісту оригіналу, виходячи з контексту зазначеного розділу. По-друге, застосування терміну «колізія інтересів» фактично переводить таке соціальне явище, як суперечність між публічними обов'язками і приватними інтересами, в правову площину функціонування поняття. Обґрунтуванням цього є відмінність правових катего-

рій «конфлікт» та «колізія», а саме - правова колізія діє в системі позитивного права, а юридичний конфлікт - у правовій сфері під час соціальної взаємодії конкретних суб'єктів.

Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи О двадцяти принципах боротьби з корупцією. Рада Європи. 1997 рік. Виокремимо положення декларації, яким, на нашу думку, передбачено дуалістичний підхід до протидії корупції, а саме: «Гарантувати, що правила, що стосуються прав і обов'язків посадових осіб, містять вимоги боротьби з корупцією і забезпечують відповідні та ефективні дисциплінарні заходи; просувати подальшу специфікацію поведінки, очікуваного від громадських посадових осіб відповідними засобами, такими, як кодекси поведінки». [4, п. 10] Інакше кажучи, в контексті основних принципів протидії корупції передбачено поєднання в єдину правову систему антикорупційного законодавства та правил професійної етики.

Міжнародні стандарти діяльності вищих органів аудиту. Кодекс етичних правил. (ISSAI 30). INTOSAI. 1998 рік. Міжнародні стандарти фінансової звітності в першу чергу фокусуються на фінансовій звітності, але вони також містять вказівки щодо запобігання конфлікту інтересів в контексті належної етичної поведінки: «Включення етичних принципів у повсякденне керування має ключове значення для зміцнення розуміння та впровадження цінностей. Сюди входить застосування етичних принципів як критерій підбору кадрів, оцінки ефективності та підвищення кваліфікації. Це також має на увазі визнання належної етичної поведінки та застосування засобів захисту щодо конкретних ризиків, наприклад, тих, що виникають через конфлікту інтересів чи вимоги конфіденційності.» [5, п. 21]. Визначивши площину застосування поняття, стандартом не запропоновано його зміст і обсяг.

Протокол Співтовариства розвитку країн Півдня Африки проти корупції. Співтовариство розвитку Півдня Африки (SADC). 1998 рік. В Протоколі міститься визначення поняття «корупція»: «Корупція» означає будь-яку дію, зазначену в статті 3, і включає хабарництво або будь-яку іншу поведінку стосовно осіб, на які покладені обов'язки в публічному житті (...), які порушують свої обов'язки як державні службовці, (...), або інші відносини такого роду і спрямовані на отримання неправомірної вигоди будь-якого роду для себе чи інших» [6, п. 5]. Положення документу не виокремлюють конфлікт інтересів як правове явище.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). Рада Європи. 1999 рік. Конвенція визначила перелік корупційних злочинів – дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів. [7, ст.ст. 2–13] Слід зазначити, що конфлікт інтересів має прояв у корупційних злочинах як ознака, а саме – використання службового становища в приватних інтересах всупереч інтересам служби. Положення документу фактично відокремлюють поняття «корупція» від «конфлікт інтересів», що передбачає застосування поняття «конфлікт інтересів» в ширшому контексті, ніж виключно в контексті кримінально-правової політики.

Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174). Рада Європи. 1999 рік. Конвенція розширює перелік кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією та визначає поняття «корупція», а саме: ««корупція» означає прями чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [8, ст. 2].

Протокол Економічного співтовариства західноафриканських держав про боротьбу з корупцією прийнятий державами-членами. ECOWAS. 2001 рік. Поняття «конфлікт інтересів» згадано у контексті заходів для створення та зміцнення норм етичної поведінки: «Для реалізації цілей, викладених у статті 2 вище, кожна держава-учасниця вживає заходів для створення та зміцнення: а) національні закони, етичні рекомендації, положення та кодекси поведінки, які б усунули конфлікт інтересів, акцентували увагу на методах найму на основі заслуг і передбачили ретельні заходи, спрямовані на гарантування розумного рівня життя». [9, ст. 5 а)] Звертає увагу акцентування на забезпеченні персоналу відповідною підготовкою, що покладається на спеціалізовані антикорупційні агенції [9, ст. 5 б)]

Рекомендація Ради щодо Керівних принципів Організація економічного співробітництва та розвитку щодо управління конфліктом інтересів на державній службі. OECD. 2003 рік. Керівництво запропоновано як практична основа для аналізу та модернізації чинних рішень у сфері конфлікту інтересів у осіб, які займають державні посади, що працюють у національних органах влади, а також органах влади наднаціонального рівня та державних корпорацій. Звертаємо увагу на розмежування поняття «конфлікт інтересів» і «корупція», та визначення підходу до втілення концепції конфлікту

інтересів: «Хоча конфлікт інтересів не є корупцією *ipso facto*, зростає розуміння того, що конфлікти між приватними інтересами та громадськими обов'язками державних службовців, якщо ними не керувати, можуть призвести до корупції. Належною метою ефективної політики щодо конфлікту інтересів є не проста заборона всіх інтересів приватного потенціалу з боку державних службовців, навіть якби такий підхід був можливим. Безпосередньою метою має бути підтримання цілісності офіційної політики та адміністративних рішень, а також державного управління загалом, визнаючи, що невирішений конфлікт інтересів може призвести до зловживання державною посадою» [10, п. 4]. Інакше кажучи, концепція передбачає встановлення заходів керування конфліктом інтересів в контексті визначеної мети державного управління. Запропоноване визначення поняття «конфлікт інтересів» у контексті завдання ідентифікації та керування конфліктом: «*«Конфлікт інтересів» має на увазі конфлікт між громадськими обов'язками та особистими інтересами державної посадової особи, при якому державна посадова особа має особисті інтереси, які можуть неналежним чином вплинути на виконання ним своїх посадових обов'язків і відповідальності.*» [8, п. 10]. Далі, в рамках побудови дефініції, вводять терміни «фактичний конфлікт інтересів» (actual conflict of interest), «уявний конфлікт інтересів» (apparent conflict of interest), «потенційний конфлікт» (potential conflict of interest), якими визначають обсяг поняття [10, п. 11, п. 12]. Зміст наповнюється розкриттям основних принципів управління конфліктом інтересів, а саме «неупередженість», «служіння громадським інтересам», «прозорість», «громадський контроль» [10, п. 16]. Звертаємо увагу, визначення будуються на загальних морально-етичних категоріях, що не мають правової визначеності. Пропоновані дефініції не фіксують найбільш суттєві ознаки цих правових явищ. Натомість автори документу обмежуються застереженням, що «У тих випадках, коли приватний інтерес фактично ставить під загрозу належне виконання обов'язків державної посадової особи, таку конкретну ситуацію краще розглядати як випадок неправомірної поведінки чи «зловживання службовим становищем» або навіть випадок корупції, а не як «конфлікт інтересів» [10, п. 13], чим фактично залишають відкритим питання про специфічні ознаки поняття «конфлікт інтересів».

Конвенція ООН проти корупції. Генеральна Асамблея ООН. 2003 рік. Дата ратифікації Україною 18.10.2006 р. Дата набрання чинності для України 01.01.2010 р. Конвенція встановлює міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією, які застосовуються для запобігання, розслідування та судового переслідування за корупцію. Запобігання конфлікту інтересів згадується як превентивний захід боротьби з корупцією в публічному секторі: «*Кожна Держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів.*» [11, п. 4 ст. 7] Обсяги цього заходу можна інтерпретувати, виходячи з наступного положення: «*Кожна Держава-учасниця прагне, у належних випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, запроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia*, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб.*» [11, п. 5 ст. 8] Положення Конвенції не визначають поняття «конфлікт інтересів», однак фіксують це правове явище виключно передумовою скоєння правопорушення, чим фактично відносять конфлікт інтересів до ознак корупційного правопорушення.

Принципи високого рівня G20 з попередження корупції та забезпечення доброчесності на державних підприємствах. G20. 2018 рік. Принципи засновані на загальних стандартах корпоративного управління, просуванні культури доброчесності на державних підприємствах, забезпеченні виконання державними підприємствами всіх відповідних законів і етичних правил. Для визначення поняття «корупція» запропоновано посилання на описані акти корупції, що входять у сферу дії Конвенції ООН проти корупції. Термін «доброчесність» пропонується як дотримання встановлених правил, включаючи закони, нормативні акти та внутрішні правила поведінки компанії [12, с. 2]. Принципи не визначають поняття «конфлікт інтересів», але диференціюють конфлікт інтересів окремим явищем [12, с. 4].

Принципи високого рівня G20 щодо запобігання та управління конфліктом інтересів у державному секторі. G20. 2018 рік. Принципи зосереджені на трьох основних напрямках: 1) розробка стандартів і системи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, 2) розвиток культури доброчесності та 3) забезпечення ефективної підзвітності. Важливою новелою документа є визначення набору ключових дій для запобігання фактичним, потенційним і уявним конфліктам

інтересів. Принципами визначено конфлікт інтересів, як ситуацію, коли існує фактичний, потенційний або уявний конфлікт між державним обов'язком та приватним інтересом державною службовою особою, у якій приватно-дієздатний інтерес посадової особи міг би неправомірно вплинути на виконання нею службових обов'язків та відповідальності [13, с. 81]. Сутність термінів фактичний, потенційний або уявний конфлікт (actual, potential, or apparent conflict) не розкривається. Водночас для визначення терміну «державний службовець» зазначено, що кожна країна повинна визначити цей термін і застосовувати його відповідно до свого національного законодавства та контексту розвитку державної служби [13, с. 82]. Практичний розвиток ці настанови отримали з виданням у 2020 році Посібника з надійної практики запобігання та управління конфліктами інтересів у державному секторі, розробленого на замовлення робочої групи Великої двадцятки з боротьби з корупцією Світовим банком, OECD та UNODC [13, с. 1].

В положеннях Посібника виокремлюються загальні елементи поняття «конфлікт інтересів» та резюмується, що визначення поняття залежить від юрисдикції [13, с. 2]. Сутність поняття розкривається типологізацією ситуацій конфлікту та класифікацією типів конфлікту інтересів [13, с. 7–17]. В цілому, поняття «конфлікт інтересів» визначається аксіоматично, з урахуванням відповідних положень Керівних принципів ОЕСР з управління конфліктом інтересів на державній службі та Типового кодексу Ради Європи [13, с. 3].

У перелічених міжнародних документах, пов'язаних із протидією корупції, визначення конфлікту інтересів має загальний характер, зміст наповнюють множиною елементів і складових, іншими правовими явищами, які навіть не завжди є носіями змістовних ознак. Визначення конфлікту інтересів є, по суті, складовою підходу до дотримання норм етики та службової поведінки. Поняття «конфлікт інтересів», на нашу думку, неможливо розглядати як стійкий юридичний термін, застосовний для цілей правового регулювання.

Особливу важливість має концептуальне визначення поняття «конфлікт інтересів», в якому центральним елементом, на нашу думку, є питання конфлікту інтересів як етико-публічної проблеми. Слід зазначити, що фундаментальною відправною точкою для концепції конфлікту інтересів, у більшості випадків, є встановлення суспільної системи, заснованої на теорії демократії. У свою чергу, структура демократичної системи вимагає, щоб державні службовці публічно декларували свої дії та свої рішення, а також публічно обґрунтовували причини таких рішень. Це вимога обумовлена ідеєю, що в демократичній системі посадова особа діє справедливо і неупереджено.

Стратегічною концепцією визначені, по-перше, проблематика - наявність конфлікту інтересів є згубним для довіри до державних установ з боку громадськості, і по-друге, мета – повернути довіру з боку громадськості до державних службовців і державних установ.

Загалом, запропонована доктрина встановлює концептуальні та практичні зв'язки між конфліктом інтересів і двома центральними проблемами - суспільною етикою і корупцією. В аспекті етико-публічної проблеми, у міжнародних актах пропонуються правові та інституційні рамки, в яких розвивають проблему конфлікту інтересів, як частину суспільної етики або політики доброчесності. Такий розвиток, на нашу думку, перспективний в рамках правової конструкції адміністративно-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів на державній службі.

З іншого боку, конфлікт інтересів не тільки пов'язаний з проблемою корупції, але й визначення конфлікту інтересів у деяких міжнародних актах пов'язане з концепцією корупції, в якій конфлікт інтересів є передумовою до самої корупції. Іншими словами, передбачається існування обставин, за яких конфлікт інтересів визначається як корупційне діяння. Звертаємо увагу, за змістом Конвенції про корупцію у контексті цивільного права (ETS 174) корупційні дії вимагають участі третьої сторони. У свою чергу, конфлікт інтересів відбувається, як правило, без участі третьої сторони. Наприклад, якби у ситуації конфлікту інтересів існувала третя сторона, яка запропонувала б вигоду, ми б зіткнулися з хабарництвом (підкупом). Іншими словами, щоб відрізнити ситуацію конфлікту інтересів від корупції, слід встановити участь третьої особи (сторони конфлікту). Ця локалізація розрізнення стає менш точною при виконанні посадовою особою будь-якої дії або бездіяльності при здійсненні своїх функцій з метою незаконного отримання вигоди для третьої особи.

Інтерпретації визначення конфлікту інтересів у міжнародних документах дають підстави припустити основні складові концепції: 1. Конфлікт інтересів існує в ситуаціях, коли справедливість і неупередженість, необхідні для прийняття суспільного рішення, були втрачені; 2. Конфлікт інтересів існує, коли посадова особа отримує вигоду в результаті рішення, прийнятого нею виходячи зі свого положення або повноважень.

Водночас кожне рішення посадової особи за визначенням породжуватиме вигоди та витрати. Визначальним фактором є те, чи діяла посадова особа, яка прийняла це рішення, з урахуванням принципу справедливості і неупередженості, що на практиці передбачає врахування всіх інтересів, які беруть участь у прийнятті рішення, та прийнятні обґрунтування прийнятого в кінцевому підсумку рішення.

Таким чином, у рамках практичного завдання, зазначимо відсутність в міжнародно-правових актах поняття «конфлікт інтересів», як повного і самостійний юридичного терміну, придатного до судового й адміністративного застосування. Визначення поняття «конфлікт інтересів», як спеціального юридичного терміну, обумовлене контекстом державних інтересів, конституційно-правовим підґрунтям і вимогами до державної служби. Сама концепція конфлікту інтересів може охоплювати досить широкий спектр проблем, зокрема й пов'язаних з протидією корупції, вирішення яких може лежати у площині як адміністративно-правових, так і кримінально-правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжамериканська конвенція проти корупції. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text (дата звернення: 15.06.2024).
2. Resolution adopted by the general assembly [on the report of the Third Committee (A/51/610)] 51/59. Action against corruption. The General Assembly. URL: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/1990-1999/1996/General_Assembly/A-RES-51-59.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
3. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. Генеральна Асамблея ООН. 1996 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text (дата звернення: 20.06.2024).
4. Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи О двадцяти принципах боротьби з корупцією. Рада Європи. 1997 рік. URL: <https://nkkspk.com.ua/rezolyuciya-97-24-komiteta-ministrov-soveta-evropy-o-dvadcati-principax-borby-s-korupciej/> (дата звернення: 25.06.2024).
5. Міжнародні стандарти діяльності вищих органів аудиту. Кодекс етичних правил. (ISSAI 30) URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/ISSAI_100_to_400/issai_130/ISSAI_130_EN.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
6. Протокол Співтовариства розвитку півдня Африки проти корупції. Співтовариство розвитку півдня Африки (САДК). 1998 рік. URL: <https://www.sadc.int/file/3722/download?token=KuBkKkJ7> (дата звернення: 12.07.2024).
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). Рада Європи. 27 січня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 15.07.2024).
8. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 174). Рада Європи. 4 листопада 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 15.07.2024).
9. Протокол Економічного співтовариства західноафриканських держав про боротьбу з корупцією, прийнятий державами-членами (ECOWAS). 2001 рік. URL: https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/406/ECOWAS_Protocol_on_Corruption.pdf (дата звернення: 15.07.2024).
10. Рекомендація Ради щодо Керівних принципів Організація економічного співробітництва та розвитку щодо управління конфліктом інтересів на державній службі (OECD). 2003 рік. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0316#mainText> (дата звернення: 20.07.2024).
11. Конвенція ООН проти корупції. Генеральна Асамблея ООН. 2003 рік. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 22.07.2024).
12. Принципи високого рівня G20 щодо запобігання корупції та забезпечення доброчесності на державних підприємствах. G20. 2018 рік. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/G20-Anti-Corruption-Resources/Accountability-and-Monitoring-Reports/2018_G20_High-Level_Principles_for_Preventing_Corruption_and_Ensuring_Integrity_in_State-Owned_Enterprises.pdf (дата звернення: 25.07.2024).
13. Принципи високого рівня G20 щодо запобігання та управління конфліктами інтересів у державному секторі. G20. 2018 рік. URL: <https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2020/Preventing-and-Managing-Conflicts-of-Interest-in-the-Public-Sector-Good-Practices-Guide.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).